

**NOVIA DE SALCEDO, MIGEL ARRUZA
ETA GABRIEL MANTEROLAREN
MENDEURRENAK**

Bilbo, 1990-II-23

**NOVIA DE SALCEDO, MIGEL ARRUZA ETA
GABRIEL MANTEROLAREN MENDEURRENAK OSPATUZ**

Bilbo, 1990-II-23

*Tomas Uribeetxebarria
Bizkaiko Kulturako Foru Diputatua*

Berriro ere Foru Aldundi honek ohorez hartzen du Euskaltzaindia bere hileroko bilera egin dezan eta eskertzen dio Bizkaiko Jauregi hau hautatu duelako hiru Bizkaiko idazle ezagun eta garrantzitsu ospatzeko: bi bilbotarrak, eta hirugarrena, berriz, zeanuritarra.

Nik ez daukat hemen zer aipatu beharrik Pedro Novia de Salcedo eta haren hiru lurraldeen defentsa historikoa edo haren hiztegi etimologikoa, ez eta Gabriel Manterolaren edo Mikel Arruzaren lanak, beste batzuk azalduko bait dituzte bilera honetan.

Hala ere, Pedro Novia de Salcedo Bizkaiko Foru Aldundi honetara hain loturik egon zenez eta aldi ezberdinetan Diputatu Nagusi ere izan zenez. Foru Aldundi honen eta Diputatu Nagusiaren izenean bereziki aipatu nahi nuke eta berriro ere Euskaltzaindiari aditzera eman gure poza eta atsegina etxe honetan hartu ahal izan dugulako gizon haundi hori ospatzeko.

NOVIA DE SALCEDO, MIGEL ARRUZA ETA GABRIEL MANTEROLAREN MENDEURRENAK

Bizkaiko Foru Diputazioa, 1990-II-23

Jean Haritschelhar

Euskaltzainburuaren sarrera hitzak

Tomas Uribeetxebarria, Bizkaiko Kultur Diputatua,
Jaun Andereak, arratsalde on.

Eskerrik asko zuri, Tomas Uribeetxebarria jauna, egin diguzun ongi etorriaz. Aspaldidanik badakigu gure etxean gaudela hemen, Foru Aldundi honetan. Badakigu ere Bilbon ukanen dugula gure egoitza berria, hain zuzen Plaza Barrian eta zor diogula Foru Aldundiari, erakunde honek hartu dituen erabakiei esker.

Gaur bilduak gara hiru bizkaitar idazleen ohoretan. Lehena, Pedro Novia de Salcedo deitzen da, Diputatu Nagusi izana, etxe honetako nagusi beraz joan den mendean. Foruen alde jokatu da bere bizian baina denbora berean euskararen kezka erakutsi du *Diccionario etimológico del idioma bascongado* deritzan esku izkribuarekin, zendua zelarik argitaratua, 1887an Tolosako Eusebio Lopez-en irarkolan. Baina bizkaitar ospetsu horretaz, ni baino hobeki mintzatuko da Alfonso Irigoyen bizkaitar euskaltzaina.

Bigarrena da Migel Arruza Egia, hau ere bizkaitar zintzoa eta idazle bikaina. Jadanik agurtu ditut haren senideak eta orain agurtzen ditut publikoki Euskaltzaindiaren izenean. Idazle horretaz mintzatu behar zitzai-gun Erkiaga euskaltzain jauna, baina gaixorik izanez, utzi digu bere txostena eta Jose Antonio Arana Martija euskaltzain jaunak irakurriko du.

Hirugarrena, Gabriel Manterola, sortzez Zeanurikoa, apaiz eta erre-tore egona Eibarren, erbestera joan aintzin gerlarengatik. *Jaungoiko-Zale* elkarteko langile ona izan da eta Juan San Martin euskaltzain jauna

Gabriel Manterolaz mintzatuko zaigu berak ongi ezagutu duelakotz. Gutartean daude Gabriel Manterolaren familiakoak, haien artean Ander Manterola adixkidea eta eskaintzen diet nere agurrik beroena.

Hiru idazle ohoratuak izanen dira eta horrelako ospakizunak antolatuz, Euskaltzaindiak bere eginbidea betetzén du, aintzinekoen oroitzapena atxikiz, aurreko idazleek zaindu baitute euskara, Euskaltzaindiak zaindu nahi duen bezala, euskalkiak begiratzuz eta euskara literario bat bultzatuz. Badu hogeï eta bi urte xede hori hartu zuela eta segituko du bere lana helburu berarekin.

Barkatuko didazue hemendik alde egin behar baitut. Alabaina galdegin didate mintzaldi bat egitea Gasteizen bildua den Pirineotako lan talde baten aintzinean arratsaldeko bostak eta erdietan. Banoa beraz uzten dudala arratsalde honetako bilkura J.M. Satrustegi Euskaltzaindiaren idazkariaren eskuetan.

Eskerrik asko.

**EUSKALTZAINDIAREN HASIERATIK URGAZLE
IZAN ZANAREN MENDEURRENA:
MIGEL ARRUZA EGIA (1890-1966) (*)**

Bilbo, 1990-II-23

Eusebio Erkiaga

Haren gurasoak, aita Mungiako semea, ama Gatikako alabea, Migel Bilbon jaio zan, hain zuzen Irakaskintzako 2. mailako Institutu etxean, aita hango kontserje zan eta.

Mutikoa, bost urte zituanean, aita hil eta umezurtz geratu zala, Algortako osabek eurenera eroan eben; ama Bilbon lotu zan.

Hamazazpi urte inguru zituanean, Migelek bizikaturea lortu eban “La Polar” aseguruen bulegoan, eta orduan amagana bihurtu zan. Geroago, lanbidea Banco de Comercio-n izan eban eta 28 urtekoa zala Klotilde Sopelanagaz ezkondu zan eta familia ederra izan eben, hiru seme ta hiru alaba.

Arruzak eta biok alkarren ezagupidea lehenengoz zertzean bilbotar euskalduna bailitzan agurtu ninduan. Horraitino, Bilboko euskalduna ete zan, susmoa, aierua sortu jatan kaskarrean. Izan ere, ondotxo dakizue euskaltzain jaunok, orainarte, euskaldun oro nonbaiteko euskalduna izan da, izan gara, txikitatik eta geroago ere, eta hain nabarmena izan da iraupen hori, atxiki hori, bada, Bonaparte printzearen entzumen finak eta adimen argiak, euskera modu anitzaz baliaturik, egin-eginean dialektologi sail adartsua burutu eben eta: lehenbizi euskalki nagusiak begi-ziztan ulertuz, hurrengo subdialektoak, eta jarraian, Jaungoikoa lagun, uri, ibar, haran, bailara, errearte eta mendi giroko hizkera ta mintzabide berezi ugari entzun, aditu, ezagutu ta ikasi ondoren, hain egoki ta maisukiro, moeta erduetan saikatu zituala.

Arruza Bilboko euskalduna zala... Ez nintzan konforme geratu. Arean, XX mende erdian Bilbo barrutiko hizkerek ez dau, nire eritiz, herri-

(*) Beronen ezin etorriagatik, Jose Antonio Arana Martija euskaltzainak irakurria.

-susterrrik, arorik ez girorik izan, Bilboko euskerea gino esan ahal izateko, doinutasun ta molde herrikoï berezirik izan ez daualako. Nire susmoak zutik iraun eban, eta Arruzarekiko ta euskerearekiko nire pekua ha bera hil ondoren argitu neban, harenera joan eta alabakaz berba egin nebanean; hain zuzen, nerabilen itaunea zorrotz egin neutsenean. Euskerea ahaztu... euskerea geroago ikasi.

Eta begira, lan hau gertetako esku artean izan ditudan paperen artean, orainarte jakin ez dodana irakurri dot. Arean, Mikel Zarate zana ere, susmo ta peku berberaz ibilia zala. Hona hemen haren esaldia: "Euskera asko daki Arruzak, baiña «euskaldun barri» usaiña darioe, batzutan, bere idazlanai" (*Bizkaiko Euskal Idazleak*, 203 orrialdea).

Guadianako uren ixtorio-mixerio dalakoaren fenomenoa hemen ere ez ete dogun, neure kautan esan izan dot. Ausaz, ezkutatu diran urak, barriri agertzean berberak ete diran; halako etenik gertatzen ez ete dan.

Eta honela, Guadianaren uren fenomeno hori, euskerearekiko, Acruzagan jazo ete zan, Lizardigan ere... Umetan euskaldun, mutikotan euskera ments izan... Eta barriri, euskalduntze saio eskergak.

Lizardi aipatu dogun ezkerro, aldatu dagigun haren pasarte bitxi haxe. Entzun: "Ara. Badet nik laguntxo bat. Errez-zale purrukatua da iñorena irakurtzekoan. Baña, bera idazten asten danean, luma biurritzen zaio, ta inork ez dio kolperik konprenditzen. Gertatu izan zaio iñoiz adiskideren batek lantxo bat eskatzea: Aizak i, itzaurre bat egin bear diak, erderazko teatro au traduzitu bear diguk... Baña!... (au eskua altxata) faborez!!, erreza izan dedilla, e?... Vanguardismorik ez diagu bear!... Kuitauak, bada, egiñalak egiten zitun, ni naiz testigu; ustez, aingeruak berak baño malizi gutxiagokin itzak yosten zitun: bere lantxoa eman eta zai gelditzen zan. (...) Noizbait ere, orratio, eman diote zearoko etsia. Gure olerkari baten bertso yator errikoï bat irakurriberrria zan, eta egillea ikusi zuneko an diyoakio bostekoa estutzera. Besteak, lotsati-samar, ala esan zion: Eskerrik asko, eskerrik asko... Zuek bezela ez dakigu, baña... amaren bularretik aziak gaude beintzat... Zuek, berriz, iñork ba al daki nongo errapetik edoski zenuten? Ateraldi aretxek argi eman zion nere laguntxoari. Bereala, gorri-gorri eginda, izkide errikoïari aitortu bear izan zion baietz, bera etzala txikitan amarenetik aritu..., biberioiakin azia zala..." (ITZ-LAUZ 84-85 orr. Donostia 1934).

IRAKASLE

Arruzak berrogetaz urteak izango zituan euskal-irakasle maila jasora heldu zanean. XIX.mende azkenean Bizkaiko Aldundiak bere kabuz eta diru laguntasunez, lehenengo euskal-katedra sortu eban Bilboko Institu-

tuan. Irakasle R.M. Azkue izan zan; honek, ordezko, Ebaristo Bustinza “Kirikiño” utzi eban. Errepublika denboran, ostera, lau ziran irakasleak: Jose Altuna, J. Gandariasbeitia, Tomas Agirre “Barrenoso” eta Migel Arruza. “Kirikiño” 1929.urtean Maiñarira joan zan, bere sasipera; ez saripera.

Arruzak Estaduko eskoletan be jardun eben euskal-klaseak emoten, berberako Ribera kalean unada baten.

LANAK

Euskeraz idazten hasi zanean 21 urte zituan. Prosaz eta baita izneur-tuz be, eurrez idatzi eban. Non agertu be, izan eban, arean: Hermes, Aberri, El Bidasoa, Jesusen biotzaren Deia, Euzkadi egunkaria eta La Gaceta del Norte egunkaria. Azken honetan unada batez 1933-36 bitar-tean Euskal-atalaren arduradun gertatu zan eta bere lantxoak be, agertu zituan. Gerratean, 1937. urtean “*Eguna*” euskal egunkari bakarrera be, bialtzen euskuzan idatziak. Gerrate ostean, haren lanen argitaratzaile: *Euzko Gogoa, Egan, Karmel, Zeruko Argia, Olerti*.

Batik-bat bizkaieraz atondu zituan bere emoiak. Neurtitzez eginda-koetan olerki harikoak be bai, baina alegiak batez be, harek arkamele esanikoak. Lexikoan, hitz arruntak, arkaikoak eta neologismoak esteka-tzen zituan. Joskera artezez idazten ahalegindu zan. Erabiliriko izenor-deak: “Garbizale”, “Garbizale zar”, “Urratza”, baina sarrienik “Arrugain”.

Harek antolaturiko liburuak:

1. *Método Massé-Dixon*, euskeraz jarria (Bilbo 1923). 160 orr.
2. *Método práctico para aprender el vascuence* (Bermeo 1925) 146 orr., Gaubekaren irarkolan. Atzerri izkuntzetatik itzuli ta euskerari egokitua.
3. *Euskal-ikasbide erraza* (Bilbo).
4. *Euskeraz ikasteko bide erraza* (Bilbo 1934). Bigarren irarraldia, Verdes-Atxirikanean, 107 orrialde. Hitzaurrea R.M. Azkuek egina, orrial-de bat.
5. “Etxe-kalte” (Bilbo 1934), Anton Truebaren “El Judas de Casa” ipuina, bizkaieraz ipinita, Verdes-Atxirikanean, 80 orrialde, Arsenio Beas-koetxearen edergarriak.

Lan honezaz Aingeru Irigaray-ren berbak: “Ondo ezaguna da «Arru-gain» euskaltzaleen artean, *La Gaceta del Norte*-n bere euskal lanak xurga-xurgaka aogozatu ditzake-ta. “Etxe-kalte”-n darabilen euskera biz-kaitar errikoia duzu: argi, zuzen, aratza, garbiegikeria gabe; edozein eus-

kaldun zerbait dakianak, aixa irakurriko du Truebaren ipui au; ala ere, bear bada, gaur eguneko irakurleai lirismu laiñoegi batez jantzia irudituko zaie” (RIEV, XXV, 1934, 198 orr.).

Horraitino, Truebaren ipuin hori lehenago ere euskerara itzulia egoan; Antero Apaolazak egina eta “Patxiko Txerren” izenez Bergaran 1890. urtean argitaratua, hain zuzen Arruza jaio zan urte berean, alajaiña. Geroago, 1915 eta 1917 urteetan barriro ere argitaratua. Migelek lan hori adionez ikusi ete eban? Ez dakigu. Erkatze zeregina gazte ikastunen batek egin lei, bigarrenean lehenengoaren azterrenik aurkitzen ete dauan.

6. Jo (Bilbo 1966). Umeentzeko euskal irakurbidea, irudiz apaindua. Aita Lino ta Olabeaga anaia lagun zituala egina. Editorial Vasco-Americanaren irarkolan, 78 orrialde. Arruza hil aurretukoa.

7. Irrati-saioak. Azken urteetan, Xabier Peña Albisu lagun ebalatzaile Bilboko Erri-irratitik Euskal Orduan zabalduriko saioak. Argitara bageak dira.

Aita Onaindiaren eritziz, Arruza langile porrokatua zan, euskal idazle amorratua. Euskerearen aurrerakuntzarako edozer jakon atsegin, eta besteen ahaleginei indar emoteko gertu egon ohi zan. Hil zanean, Euskaltzaindiko urgazlerik zaharrena bide zan.

Gerrate denboran —beste asko lez bildurrak jota, jakina—, Iparraldera ihesi joan zan, etxeko guztiakaz, eta 1937-40 bitartean Donibane Garazin eta Armendaritzen egon ziran, harik eta urte horretan —eta orduan alemanen bildur—, Bilbora bihurtu ziran arte. Hona itzuli eta etorri barritan gorriak ikusi zituen, senperrak, lanaren bila, eta aurkitzen gatx, irabazpiderik ez... Halakoren baten “Harino Panadera”-ren bulegoan sartzea lortu, eta hantxe jardun eban zahar-mailako sari garaira heldu arte.

BIRRITAN ZADORLARI

1950 urte inguruan Krutwig euskaltzainak Bilboko urgazleei dei egiten eutsen eta Euskaltzaindian hilero bilerak egiten hasi ziran. Juan Gorostiaga, Garro, Arruza, aita Lino... Garrok eroan ninduan ni hara. Aita Imanol Berriatua ere, etorten zan. Krutwig jaunak Julio Urkixo Filologi Elkhargoa sortu nahi eban, bera buru izango eta lehenbizikoan Arruza zadorlari. Erabiliko genduan lanabesa lapurdiera klasikoa izango zen: Axular, Etxeberri Sarako... Buru zanak lexiko eta aditz formen zerrendak atondu zituan. Gramatika egokia egingo genduan, asmo nagusiaren arabera, eta beste hizkuntzetako obra on eta ospatsuen itzulpenak egingo. Isidoro Fagoagak Buenos Airesen ateraten eban *Gernika* hiru hizkuntzako aldizkarian agertzen genduzan lapurdieraz gure prosak,

gure neurtitzak. Aldi hartan Arruzak Ateneuan ikastaro bat edo beste zertu zituan.

Aita Villasante euskaltzain oso egin ebenean, haren sarrera jaia Bilbon, Aldundiaren jauregian ospatu zan, eta sarritan lez orduantxe ere, euskerearen kukuiek euren zitala agertu eben, euskaltzain barriaren hitzaldiari Krutwig-ek eginiko erantzuna amaitu zanean... “Txalo luzeegiak” entzun zirala ta. Horrez ganera, erantzun hitzaldi horren paperak han maipuruan egoanak Oleagari eskatu, eta bertatik Gobernari zibilari eroan eutsoezan. Ondorioz Krutwig euskaltzainak begiratu ki Hegoe Euskalerritik hanka egin eban. Ganeko egunean harako “busca y captura” agindua iragarri eben. Eta hor amaitu zan jaiobarri genduan Jul Urkixo Elkhar goa.

Geroetan, euskal-giroa zelanbait berotu guran 1960. urtean edo, Bilbon “Euskaltzaindiaren Laguntzaileak” taldea antolatu nahi izan zan. Buru, Nazario Oleaga, ta hor ere Arruza zadorlari. Oker -ulertzeak gertatu ziran eta ekintza hori be, bertan behera laga zan.

EUSKERADUN EGUNKARIAK

Arruzari norbaitek euskerearekiko kezkea sartu eutsan, eta horri atxikirik bizi izan zan, untzorria hormeari lez. Aldaketa joerek eta gazte ausartek eginiko erasoak jasaitean, arbindu egiten zan, erre, estutu, badaezpadako ekintza horreek euskerearentzako kaltegarriak zirala uste izaten eban eta. Akulua eskuar eukiten eban, ziki egiteko prest.

Bere sasoi an egin zituan istudioen barririk ez dogu. Euskerara itsutu zanetik, gure elederraren ezagutzea be tamainan izan ebal leitekena da; eta gaztelaniar literaturarena ere bai. Gogoan dot harek, agirakako idatzi baten “culta latiniparla” aipatu ebal.

Dana dala, eta noizbait idatzia dot, ez eban eguno bere burua handitzat jo. Irakasle ezezik, kazetari ere izan zan. Bestek izan ez eban eretia gertatu jakon eta aukera hori ez eban alperrik galdu, ondo ustiatu eban: *La Gaceta* zalakoan, 1933-36 urteetan eta geroago 1956-58 bitartean euskal-atalaren arduradun suertatu eta bere lantxoak ere agertu zituan.

Ba zan Bilbon, eta ba da beste egunkari bat, zeinen tiradea gerrate aurrean txit urria izaten zana (izen bikoa, ta bigarrena *Euskal Herria*); baina orain aspaldi tirada itzelak, ikaragarriak egiten dituana. Horraitino, eguneroko indartsu horrek —Axularren esate-moldez adierazoko dot—, euskerea... ez dau senide, ez dau etxeko, ez dau auzo, ez dau ezagun ez lagun; arrotz zaio, mamu zaio, atariko haizea aina...

Barriri ere, Lizardi aipatuko dogu, honek 1930. urtean euskal-egunkaria al bait lasterren atera beharrez eginiko istudio ta aurrekontuak ikusi izan

ditut eta. Egunkariaren izena *BAI* izango zan (Aipatu beste egunkari indartsu horretan *BAI* versus *EZ*).

Oraingoan, euskal-egunkariaren haur-min eske dabiltz euskaltzaleak. Irakurleak non dira, perretxikoen antzera sortuko ete? Gainera zarauzta-rrak Euskerea haundiki soinekoz jantzi nahi izan eban.

Esanak esan, biok ondo merezi izan eben eta, degiogun gorazarre Lizardiri, degiogun gorazarre Arruzari.

DON GABRIEL MANTEROLA, MENDEURRENEKO OROITZA

Bilbo, 1990-II-23

Juan San Martin

Gabriel Manterola Urigoitia, duela ehun urte jaio zen Arratian, Gorbeapeko Zeanuri herri polit bezain jator horretan. Santi Onaindiak dioenez, 1890.eko Martxoaren 17an, Arregia kalean, eta hurrengo egunean bataiatu zuen Jose Antonio Uribe apaiz jaunak. Gurasoak: Florentino Manterola Gortazar, Zeanuri bertakoa, eta Nikolasa Urigoitia Elizaga, Arteakoa (Gaztelu-Elexabeitia). Aitaren aldetiko jatorria Zeanuri bera omen, eta amarena Otxandio eta Galdakao.

Euskaltzale kementsua eta idazle trebea zelako izendatu zuten urgazle Euskaltzaindiaren sorreran, eta gure Erakunde honen urre-ezteietan ohorezko euskaltzain.

Bere herrian eta Galdakaon egin zituen lehen ikasketak. Hemen, osabarekin bizi zen, Erruperto Aranategi apaizarekin hiru urteren buruan ikasi zuen latina, Gasteizko Apeztegian sartu baino lehen. Gero, 1905.etik 1913.era bitartean, hiru urtez Filosofia eta bostez Teologia ikasketak burutu zituen. Gainera urtebete itxaron behar izan zuen apaiz egiteko adina bete arte. Azkenik, 1914. urtean, Prudentzio Melo apezpiku zela eman zuen lehen meza. Eta berehala, Eibarrera apaiz-laguntzaile eta monja/serora kapilau edo kaperau.

Eibar, industri hirietarik euskaldunena edo hiri euskaldunetatik industriatuenena. Era askotariko tresneria egiten bazen ere, XV.mendetik zetorkion suzko armagintza zen nagusi; eta "langabezia" zer zen ez bazekiten, lanik-eza ondotxo ezagutzen zuten eibartar armaginek.

Baina Don Gabriel hara joan zen urte berean krisiaren itzal izugarritik irtetzen ari zen; Europako gerratea piztu zenez, lanetik ugaritasuna etorri zen, armagintzat urterik oparotsuenak ezagutzeko. Aldiz, Armagintza Eskola sortu berria, bere zuzendari zen Julian Etxeberriaren eraginez, armagintza irakaskintzetara baino gehiago bestelako beharrizanetarantz bideratua zuen, eta eibartarrok etorkizunari itxaropentsu begiratzen

hasiak ziren. Felipe Arrese Beitia otxandiarrek epika gisako poema haie-tan agertu zuen bezala.

Ai!, baina, Eibar hiri gorria zen, ez agian auzoek uste zuten adina, bai ordea apaiz gaztetxoek gorriak ikusteko. Ez dakigu Prudentzio Melo apezpikuaren prudentziaz ote zen ala historiaz jantzia eta kulturaz zuhur nabari zen Eugenio Urroz parrokoaren gomendiozkoa, kriterio berriekin zetozen apaizak igortzea. Zeren Don Gabrielen ondotik igorri bait ziren Don Juan Ibargutxi gaztetxoak dotrinaz hezitzeko eta Don Poli Larraña-ga, langileriak zekartzan gizarte arazoetan laguntzeko; eta hau izan zen Eusko Langile Alkartasunaren sortzaile, Eibarren U.G.T. bere gailurrik erpinenean zen garaian. Sindikatu horrek ematen zien sozialistei indarra klase borrokaz soilik arduratzen zirenean, hori bait zen helburua; baina aldiz, nazionalismorik ez hangorik eta ez hemengorik.

Garai haietako gizarte giroaz lehendik ere zenbait berri emanak ditut Don Juan Ibargutxi eta Toribio Etxebarriaren mendeurrenetan, 1984 eta 1987. urteetako *Euskera* agerkarietan argitara emanak dira.

Don Gabriel, komentu batetako kapelau joan bazen Eibarrera, ez uste izan edonolako kargua zuenik. Bera jabetu behar zen eliza herri askotako parrokiak baino garrantzitsuagoa zen. Hori ondo ulertzeko kome-nigarria deritzot Isasiko komentuaren sorreraz eta historiaz zertzelada batzu adierazteari.

Guk Markeskua izen soilaz ezagutzen dugun jauregia, XVI.mende-koa, oraindik zutik dago Isasi kalearen altuenean, Otaola (Otola)-rako kaminoa hasten den tokian. Hiri-bilduaren Untzaga ataritik Bizkairantza bidean. Jauregi horri loturik, Untzagako dorre zaharraren jaun eta jabe zen Martin Lopez de Isasi eta beronen emazte Domenja de Orbearen erakuntza, Argatxa zeritzan tokitik Santa Ines ondoan Isasi zeritzonerai-noko inguru hartan frantziskotar mojen komentua eraikitzeko, Isasi jau-regiari bat eginik, 1595.urtean komentua eta eliza XVII.mendearen hasieran eraiki zen, Migel Aranburu frantziskotar arkitektoak prestatu zuen proiektuaren arabera, Hernando Loidi, Migel Garaizabal eta Joan Arostegiren zuzendaritzapean.

Antonio Isasik hartu zuen lehen oinordekotza, eta honek bere seme Juan Isasi Idiakezekin, Valladoliden karmeldar fraide zen osaba Juan Orbearen bidez, Gregorio Fernandez-ekin lortu zuen erretaulagintzarako ebazpena. Eta 1625-1629. urteetan egin zen, imajina nagusitzat Kontze-zioko Andra Maria jarriz. Conde de la Viñaza-ren ustez, Gregorio Fernández eskultore ospetsuaren eskutik irten zen irudirik hobereneta-koa zen. Eliza oparotsua, bai neurritz eta bai ederrez, Isasiko hura.

Hirugarren belaunaldiko Juan Isasi Idiakez izan zen jaunik ospetsue-na. Erregeren gortean sarrera onekoa, Felipe IV.aren semeen maisu, Pié

de Concha konde tituludun bakarra. Franzisko Fernando (Cardenal Infante) eta Baltasar Karlos printzea maiz egoten ziren jauregi horretan. Izan ere, Argatxa eta Isasitik Ipurua eta Kaskarrengua baserrietarainoko baratzeak zituen, Santa Ines barne zelarik, zuhaitz ederrez horniturik, ez zitzairen faltako non josta. Eta egotaldi horietako batean, 1634.eko Martxoaren 11.an, hor hil zen Frantzisko Fernando, Felipe IV.aren seme naturala. Eliza horretan egin zitzaizkion Escorial-era eroateko prestakuntzak.

Gero beraren anaia Baltasar Karlos printzearen hezkuntzaz arduratu zen, eta aipagarria da 1635.urtean Madridetik Gipuzkoako Batzarretara idatzi zuen gutuna, non erakusten duen euskaraz zerbait irakasten ziola: "...gusta su Alteza a ratos que se le hable en vascuence y cuenta en nuestra lengua algunos números muy naturalmente..." (G. Mujika, *Monografía*, 272. orr.). Juan Isasiren irakaskuntzak Ama Agredakoak Erregeri ematen zizkion aholkuak baino zerbait gehiago beharko zuen, hezkuntza egokiaz jabeturik nobiziak baketan uzteko. Baina zoritxarrez, 1646an hil zen printzea, erregea oinordekorik gabe utziz. Atsekabe handiegia izan zen ordurako alargundurik bizi zen J. Isasirentzat, eta elizgizon bihurtu zen. Laster lortu zuen Guadalajarako artzadiakonotza, Toledoko kalonje eta azkenik kardenal, Erromarako hautagai zela hil omen zen: "...Además de arcediano de Guadalajara fue dignidad y canónigo de Toledo, y murió electo cardenal de Roma teniendo en su poder la gracia del capelo..." (G. Mujika, *Monografía*, 274. orr.).

Gizon honen itzala neurtzeko ikus dezagun Gipuzkoako Batzarretara gutun hura idatzi zuen urte berean, euskaldun eskribauak hain gogorki uxatzen zituen Francisco de Quevedo Villegas-ek Sandoval-en dorretik zer zioen, Sancho de Sandoval jaunari idatzi zion gutun batetan: "...El señor Juan de Isasi, maestro y ayo del príncipe nuestro señor, y ahora vizconde, de que me dió cuenta este ordinario pasado, por su bondad, que es grande como su nobleza y letras, ha dado en hacerme merced compasión, en Madrid se venía los más días a mi posada, y aquí todos los ordinarios aun se anticipa a escribirme..." (Quevedo, *Obras comp.*, tomo II, pág. 938). Handik urte t'erdira Madridetik S. de Sandoval-i idatzi zionean beste honako hau gaineratzen zion: "...El señor Don Juan de Isasi está con buena salud, y mi señora Doña Juana nos tuvo con mucho cuidado; ya está del todo convaladiza. Yo debo tanto al señor Don Juan, que todos los días o los más se viene a esta posada, donde está tres días..." (Quevedo, *Obras comp.*, tomo II, pág. 958).

Horregatik, Isasiko hura ez zen nolanhiko jauregia, ezta ere bere eliza. San Andres parrokiaren ondotik Eibarko hirian zenik garrantzitsuen. Gure mendera arte gorde zuen bere ospea eta gure akorduz ere erregeek bisitatzen zuten Donostian uda igarotzera etortzen zirenean. Bisita horietako batzuren lekuko izan zen Don Gabriel.

Euskaltzaletasuna Apeztegitik zetorkion Don Gabrieli. Gazterik erakutsi zuen bere jakintza goresgarria maila altuagoetarako prestaturik zuela. Haren lehen lan haiek era hori erakusten digute. Lehen liburua, bertsoz, hogeitamar urte bete orduko egin zuen: *Goi-izpiak*, “Yaungoiko-Zale” bazkunari eskainia eta elkarte berak Zornotzan argitaratua. Haren ikastaroen agiria da, eta sarreratzat irakurleari egiten dizkion hitzetan dio, “... Elerti arauz begiratu ezkerro, txorta onetan kimu asko moztu bearko litzakezala, bai’ dakus; gai onetzaz ba, bere lenengo urratzak dira; baita elertizaletasunak geyago eragin dautsolako”. Bere edukia Historia Sakratuan oinarritzen da eta hitz neurtuok epika era daramate. Apaiz egin berriko lan hezea, noski; ondo josiak, puntuz zainduak eta zehatz neurtuak, kantatzeko eran emanak. Besteak beste, kobla eran “Yosu’ren Yayotza’ri” direlakoak bikainak dira, baina ondotik “Bathleem’go estalpean” direlakoak zortziko txikian onduak besteei zorrik gabekoak. Pasioak ordea, bihotz minez, fede sendoaren lekuko. Bestalde, hortik sortu zitzaizkion irudizko agerpen haiek: *Yesu-Kristoren nekaldia* eta *Gabonetako Antzerti Yaunkoya*: Bigarren hau Bilboko Coliseo Alban aurkeztua. Apeztegiko irakaskuntzaren ondoriozkoa dugu 1925ean argitara eman zuen *Santuen bizitza laburra* deritzon liburua ere.

Gerora egin zituen idazlanak, behar bada, ez dira orduko gazte kementsuagandik espero genituenak. Gainera, hitz-neurtuzko liburu horretan Naturarekiko adierazpenak bere ikuspegi sentiberatsua erakusten du; era berean kontalari trebe bezain otzanarena nabari zitzaion. Bazuen olerkari sena; baina nik uste eguneroko ekintzaren pragmatikotasunak eten ziola olerkigintza.

Handik laster, Euskaltzaindiak bere “Lenengo Euskalegunetako Itzal-diak” antolatatu zituen Durangon, eta hizlarietako bat genuen Don Gabriel. Gaia, “Durangaldeko gizonik agirienak”. Zenbait pertsonaren ekintzak eman ondotik, Fr. Juan Zumarraga eta Pablo Astarloarenetan aski zabal eta sakon ihardun zuen, agiririk fidagarrienen iturrietara joaz eta erudizio hornitua erakutsiz. Hemen ere, hitz-neurtuetan bezala, dohaindun gizon prestua nabari da; luma bizkorraz gainera, ikerketarako ahalmenak erakusten bait ditu.

Baina, behar bada, Eibarko gizarte inguru giroak mugatzen du, fede apalez eguneroko beharrianak kunplituz, berekautako gogoetetan murgiltzera. Ez hori bakarrik; euskal egunkari eta aldizkariak egarri dira, egunean egungoari jarraituko badiote, eta idazlerik guti. *Ekin*, *Yakintza*, *Zeruko Argia* eta beste, kalera aterako badira, artikuluz ase behar, eta hor jarri zen gure Don Gabriel egunoro artikulugintzan, handikeriarik gabe, izakerazko apaltasunez. Erabili zituen izenordeak? Jaingoak daki! *Escritores euskerikos* deritzan katalogo hura prestatzen ari nintzela, adiskide mina nuen Nikolas Alzola (Anai Berriotxo) zenari galdetu nion ea berak baino izenorde gehiago erabili zuen inor ezagutzen zuen, eta berak

baietz, Gabriel Manterola apezak gutienez berrogeitamar inguru. Gero Don Gabrielekek berak egiaztatu zidan, baina guztiekin gogoratzea ez omen zen erraza. Baina ez, ez zituen erabili bere burua estali nahirik edo inork igarri ez ziezaion. Zeren luma zorrotza izan arren, *Goi-izpiak* liburuko “Egi bidean”go esaldia bait zuen bizitzaren ikur: “On egin beti, txarrik inoz bez”.

Euskaltzaindiaren deiak eta eskariak zintzo jarraitzen zituen. Erakunde honek Txomin Agirrereren gorazarrezko ospakuntza eratu zuenean, “Agirre euskaltzale” deritzon hitzaldia eman zuen, *Yakintza* aldizkarian 1934.ean argitaratua.

Itzulpen saioak ere egina zen. Schmid-en hogeitabat alegi eman zituen *Ipuintxoak* izenburuaz eta *Jaungoiko-Zale*-k liburuxka batean argitaratu zuen 1929an. Baina baita frantsesetik eta ingelesetik gaztelerara erlijio gaiak ere. Adibidez, bere azken urteetan *The Official Hand-book of the Legion of Mary* euskaratu zuen.

Apezpikuen idazkiak bizkaieratzen ere lan handia egin zuen, lehenengo Mateo Mujikarekin eta gero Morcillorekin. Beste ekintzetako bat, Apezpikutegiaren eskariz, dotrinak bizkaieratzea izan zen.

Ez da erraz igartzen lehendabiziko ideal altu haietatik ez jarraitzea Eibarko gizarte giroaren eraginez ote zen.

Berberak artikulua batean aitortuko zuenez: “Gizonen barri asko yakin barik Eibar’era eldu nintzan...” eta han ohartu omen, zer zen eibartarren gogo eta kemena eragozpenen aurrean atzera ez egiteko, “gizona gizon dalako bakarrik, aintzat artzen”, langiletasuna eta bakezalea izaten.

D. Juan Ibargutxiren mendeurrenez idatzi nituen oroitzapenetan E. Urroz, P. Larrañaga eta G. Manterolari buruzko zertzelada batzu eman nituen, eta Don Gabrieli buruz hau nioen: “... G. Manterola, filosofia eta liburu zalea, jardunlari ona baina ez jarduntsua, edonoregaz laster lagun egitekoa eta erudizioz betea, edozelako harremonetarako aukerako gizona...”. Txosten hartan eman nituen Eibar eta eibartarroi buruz zituen aburuak, gu benetan harro sentitzeakoak, norberaren burua harro agertzea hain lotsagarria ez balitz. Izatez, Don Gabriel bera zen bihotz onekoa eta pentsamen zabalekoa. Mundu guztiarekin tratatzen zekien eta sozialistekin ere lagun zen, gure ez hain aintzinako Eibarren. Dena dela, Don Juanen izakeratik zeharo desberdina zen, biak adiskide baldin baziren ere; eta ekintzaz bakoitzak bere esparru jakinean ziharduen.

Eibartar gorriak, errespetu ezezik maitasuna ere bazioten Manterola apaizari, bere jokaera hain liberala zelako. Isasi guenean, Santa Inesko ohitura zaharrak gordetzen zituen kapirautza betetzen zuen elizak, San Blas egunez opilak bedeinkatuz, Larunbat Santu goizez “Ixueguna” zela

eta, su eta ur bedeinkatuak etxerik etxe eroateko; alderantziz, Isasi barrenean, bere patriarka itxurarekin, Martzelino Baskaran "Sumendixa", ogi bedeinkatua baino onagoa baina zibilezko entieruetan "kura laiko" egiten zuena. Gezurra badirudi ere, elkarren artean harreman onak zituzten, errespetuz tratatzen ziren. Baina Isasi guenetik Isasi barrenerako tarte hori ez zen basamortua, eta kalearen aurtenean bizi zen Toribio Etxebarria, ezkonduz geroz. Toribio zen sozialismo mugimenduaren intelektua, politika alderdi horren bigarren belaunaldian, eta honen ekintzak gizartearen klaseak berdintzearen aldekoak izan arren, existentziaz eta Jainkoz kezkatu gizona zen, "kura laiko"aren lagun mina eta Isasiko kapilauaren adiskide ona, Biblia irakurlea eta zahartzaroan Eskritura Santu horietatik zenbait zati Eibarko euskarara itzuli zituen.

Egia esan, irudimenari amain emango bagenio, Isasi kalearekin parez pare edo paralelo zihoan Ego erreka apala zitekeen guretzat Jordan. Alferrik esango du gure Bitoriano Gandiagak:

*Jordanik ez ibairik
ez baita Eibarren,
San Juan Eibarrera
nola etorri zen?
Ez dut konprenitzen,
Jordanik ez ibairik
ez baita Eibarren.*

Isasi barrenean Untzaga plaza zabala, Ego errekaaren hegalean San Juan ermita zegoena, patriarka eta profeta bere ibarrean zituelarik, nork uka orduko eibartarrei Jordanik ez zenik? Gaur ordea, errekatatik ezin laudoriorik kanta. Toribiok berak, zahartzaroan exiliotik idatziriko *Lexicon* hartan ziurtasunez honako hau azaltzen zigen: "... Non da gaur gure antxiñako Ego garbixa, barrez zetorrena Bizkai aldetik, bere arte estuan?..." Edo bertsoz *Ibiltarixanak* deritzon liburuan (143 orr.) oroimenez:

*Gure Ego, noizbaitten ziñan ederra!
Zenba't bidar zaittut bururatzen nik!
neskatxa garbi bat bez'la, Bizkaittik
barrez ziñanian zu Eibar'era!*

Naturak adina herritasunak eraginik, itxaropentsu bizitzaren jarreraz ilusioz beterik aritu zirenak herbesteraturik aurkitu ziren, gerrak sakabaturik, bata Ingalaterran eta bestea Venezuelan; baina harremanik ez zuten eten, eta Don Gabriele gogoratzen du "Eibar'ek irakatsi eustana" delako artikulu hartan: "... Sarritan entzuten neutsen eibartarrei ume-zintzotasunaz esaten: «Au ta bestea esango dabe, baña eibartarrak biotz-onekoak gara». Egi andia. Eta gorrotorik ez dabela ezagutzen egiztutze-ko, ara ale bat. Il baño egun batzuk lenago Toribio Etxebarria'k idatzi eustan: «1964'gn Eibar'en izan nintzan eta adizkideak ain ondo artu

ninduelako uste izan neban, igaro zan guztia gora bera, areriorik ez neukala». Or agertzen da eibartarrak gorrotorik ez dabela ezagutzen eta biotz-onekoa dala. Auxe da Eibar'ek irakatsi eustana”.

Gehienok kutsatzen gaitu garaiko giroak. Hala gertatu zitzaion Don Gabrieli ere. Orduako ustean, arbasoengandiko herri hizkuntza, mordoi-loa zen, eta garbikeria jabetu zen garbizaletasunaren ustez. Gaur ordea, besterik diote orkestan desentonatu nahi dutenek.

Garai hartakoagatik honako hau zioen Mikel Zarate zenak: “Euskal idazle ona da Manterola. Baiña garbikeri giroan bizi izan da-ta, ba-ditu garbikeri batzuk bere idazlanetan, gaztetan egindakoetan, batez bere”.

Baina, inork uka ezinezkoa, euskararen zerbitzari leialtasuna. Horregatik, goragoko mailetan lan egiteko ikasia zen gizon hura eguneroko eginkizun arruntetara emanik ibili zen, zeren uzta jasoko bazen alorrek eskatzen zuen ongarriz hornitu beharra zegoen, erakundez eskolarik ez zuen hizkuntzaren alde.

Gerrateak ordea, gizonok piztia zitalak bezala jartzen gaitu eta gizonik eredugarrienak uxatzen. Don Gabriele, tamalez, Franco-ren guda-rosteak Eibarren sartu baino lehentxoago ezagutu zuen Isasiko elizaren erreketeta, Migel Aranbururen arkitekturarekin batean Gregorio Fernandez-en hiru erretaulak betiko suntsituko zituena, eta gertakari horren ondotik erbesteratu beharraren mina zeraman bihotzean, Jaurlaritzaren aginduz haur talde batzurekin Ingalaterrara itsasoz irten zenean.

Espainiako gerra lotsagarria bukatu ondorean, Londres-eko Apezpikutegiak, Vatikano-ren eraginez, itzultzera behartu nahi zuen, baina Don Gabriel, berean tinko, inork agintzekotan On Mateo Mujika bere gotzainak agintzen ziona beteko zuela. Ez bait zen itxura bere anaiak presondegian eta ama zaharra bilobak zaintzen, ondasunik gabe utzirik, bera buru-makur etortzea; zeren edozein gizoni ere begirapena zor zaio. J. G. Etxebarriak *De vita exemplarium presbyterorum vasconum* delako liburuxkaren 43-56. orrialdeetan biltzen ditu gutun horietako batzuk.

Zintzo bete zuen agindua eta Mujika gotzainaren ondotik herriratu zen, 1948. urtean, Gorbea-peko Zeanurin kokatzeko; baina hori bai, inorentzat gorrotorik gabe, orduan Bizkaian gotzain zenari itzultzaile lana eskainiz.

Han eman zituen bere azken urteak, ez ordea Eibarrera osteratxoren bat egin gabe, eta euskaltzaleen bileretara agertu gabe. 1977ko uztailaren 6an bere sorterrian hil arte Eliza eta euskararen zerbitzuko jarraitu zuen.

*Udazkeneko egun ituna
axe-erauntzi eta orri igarra,
ludi ontako bizitz laburran
bakar-bakarrrik orixe gara.*

(Goi-izpiak, 38. orr.)

BIBLIOGRAFIA

- N. ALZOLA (N. Kortazar): *Cien autores vascos*, Donostia, 1966.
- B. ESTORNES LASA: *Literatura*, III, Donostia, 1973.
- J. G. ETXEBARRIA: *De vita exemplarium presbyterorum vasconum*, Gernika, 1989.
- K. ETXENAGUSIA: *Euskal Idazleen Lorategia* (itz lauz), Donostia, 1969.
- K. ETXENAGUSIA, K. KORTAZAR, A. ETXEBARRIA: *Euskal Idazleak bizkaieraz*, Bilbo, 1980.
- EUSKALTZAINDIA: *Lenengo Euskalegunetako Itzaldiak*, Bilbo, 1922.
- G. MANTEROLA: "Eibar'ek irakatsi eustana", *Eibar* aldizkaria, 134. zenb. (San Juan jaietako ale berezia), 1971, 23. orr.
- G. MUJICA: *Monografía histórica de la villa de Eibar*, Irún, 1910 (3. argitalpena, Eibar, 1984).
- S. ONAINDIA: *Euskal Literatura*, V. liburukia, 1977. 38-43. orr.
- F. QUEVEDO: *Obras completas*, tomo II, Madrid, 1960.
- Fr. J. RUIZ DE LARRINAGA: "La tradición artística de la provincia franciscana", *Homenaje a Don Carmelo de Echegaray*, San Sebastián, 1928.
- J. SAN MARTIN: "Gabriel Manterola", **Euskera**, XXIV, 1979.
- J. SAN MARTIN: "Juan de Isasi", *Eibar, 1974* (Fiestas de San Juan, 1974), 9. orr.
- J. SAN MARTIN: "Don Juan Ibargutxi abade idazlearen oroitzapenak", **Euskera**, XXIX, 1984.
- J. SAN MARTIN: "Toribio Etxebarria euskalari eta euskal idazle", **Euskera**, XXXII, 1987.
- M. ZARATE: *Bizkaiko Euskal Idazleak*, Bilbo, 1970.